

ABSOLIUCIŲ SPRENDIMŲ BEIEŠKANT¹

Praėjusių metų pabaigoje pasirodžiusi dr. Guodos Azguridienės knyga „Auksinės žuvelės ilgesys. Lietuvos civilizacinės metamorfozės trečiajame tūkstantmetyje“ pratęsė žiniasklaidos komentatorių rinktinių leidybą. Tai gera praktika – galime matyti, kas ir kaip dalyvauja šalies viešosios nuomonės formavime.

Knyga atitinka gero literatūrinio produkto kanonus tiek aptariamų problemų aktualumu, tiek išvalgų siekiais ir rimtumu. Autorė puikiai valdo plunksną, rašo geru stiliumi, pavydėtinai nuosekliai, nebijo liesti metafizinių temų. Rašančiam ekonomikos temomis tai neabejotinas pranašumas, skatinantis žmonių dėmesį tam „niūriam mokslui“ (Thomas Carlyle).

Autorės tikslas – aiškinti ir skleisti liberaliąją ekonominę mintį. Sunku būtų neigti tokios misijos prasmę – iš totalitarizmo išsivadavusioje visuomenėje demokratijos ir rinkos ūkio mechanizmai yra dar tokie nebrandūs, išsiklaipę, netaisyklingi, suvokiami ir įgyvendinami nesyk taip mėgėjiškai, kad nesunku jais ir piktintis, ir piktnaudžiauti, ir šauktis nacionalinių gelbėtojų.

Savo išvalgų jėgą ir kritikos ugnį autorė nukreipia į valstybės ekonomines funkcijas. Ji taikliai identifikuoja jos institucijų ir tarnautojų Achilo kulną – nuostatą veikti pagal taisykles, niekada nenumatančias visų realių situacijų ir nuolat gresiančias ūkinės veiklos

¹ Azguridienė Guoda, *Auksinės žuvelės ilgesys. Lietuvos civilizacinės metamorfozės trečiajame tūkstantmetyje*, Vilnius: VšĮ „Naujasis Židinys-Aidai“, 2010. 230 p.

racionalumui. Greta šios nuostatos padėję pagrindinį privačios ūkinės veiklos principą – veikti siekiant beribio ir bekraščio privačios naudos didinimo – būsime iš tiesų įvardiję dvi svarbiausias bet kurios nacionalinės ekonomikos problemas.

Nebus esminių priekaištų ir tezei, įrodinėjamai 5 skyrelyje, apie tai, „kodėl inteligentai myli socializmą“ – intelektualai iš tiesų visada kupini idėjų apie tai, kaip (protingesnė) valdžia galėtų dar pagerinti visuomenę ir jos būtį. Iš dalies pelnytai autorė pašiepia (o kas nepašiepia?) ES pastangas „iš viršaus“ skatinti verslumą, plėsti lyčių lygybę ekonominėje veikloje, sieki „taikyti priemones, padedančias išlaikyti visų formų šeimos solidarumą“ ir kitais būdais lipdyti ekonomiškai efektyvesnį ir šiaip tinkamesnį žmogų.

Savo knygoje G. Azguridienė imasi parodyti pragaištingas valstybės kišimosi į ekonomiką pasekmes, teigdama nevaržomo ir nereguliuojamo rinkos mechanizmo pranašumus. Ji dėsto libertarizmo ekonominę doktriną.

Beje, poleminiame įkarštyje autorė kartais imasi ir sukarikatūrinių, lėkštų formuluočių („<...> dauguma balsuotojų nori pigios mėsos, degtinės ir elektros“ (71 p.); čia ir toliau tekste nurodomi recenzuojamos knygos puslapiai – J. Č.); „politika <...> įkūnija didžiausią žmogaus troškimą ir didžiausią nuodėmę – galią“ (71–72 p.); „*Politikoje* efektyvumas suprantamas kitaip. Efektyvu – reiškia naudinga *man šiandien*“ (197 p.; kursyvai autorės – J. Č.); „daugumos siekis yra atimti ir padalinti po lygiai“ (173 p.). Tokių nuomonių galime rasti, lygiai kaip ir įsitikinusių, jog Saulė sukasi aplink Žemę, – bet argi su jais diskutuojama?

Bet apskritai knygos autorė pagirtinai nuosekli, ir tas jos nuoseklumas padeda skaitytojui geriau suprasti ultralaisvos rinkos schemą. Kaip rašoma knygoje, „šiandienė šildymo ir karšto vandens išlaidų kompensavimo mažas pajamas turintiems gyventojams politika yra ir socialiai neteisinga [nes nekompensuojama gyvenantiems „kaimo trobelėse“ – J. Č.], ir kenksminga energetikos politikos prasme“ (125 p.).

Argumentas: „Gaudami tikslią kompensaciją, nepriklausomą nuo energijos suvartojimo, žmonės skatinami gyventi ne pagal kišenę“ (126 p.). Nieko neprikiši, negaudami kompensacijų kai kurie žmonės antstolių galop iš tiesų būtų išprašyti į būstus „pagal kišenę“, susitauptų ir energijos, sumažėtų CO₂ emisija.

Tokia pat tiesa ir tai, kad „jeigu žmonės nebūtų verčiami dalyvauti „teisingoje“ pensijų sistemoje, tai jie patys planuotų savo senatvę ir disponuotų šiandien socialiniam draudimui atitenkančiais pinigais taip, kaip jie mano esant geriausia...“ (193–194 p.). Iki Oto Bismarko inovacijų taip ir buvo (būtent dėl to ir nebėra).

Tik nepagalvojus apie alternatyvą (sprendžiant problemą čia ir dabar), tik nukreipus ideologiškai tvirtą žvilgsnį į tolimus horizontus galima teigti, kad Lietuvoje socialinės pašalpos „<...> yra paskata formuotis sluoksniui gyventojų, kurių veiksmai nukreipti <...> į gyvenimą iš pašalpų“ (142 p.).

Ir tik visiškai ignoruojant visuomenės išlaidų (privačių ir viešųjų) padidėjimą sveikatos priežiūros paslaugoms ir susidarancias socialines problemas, galima pasitenkinti išvada, kad tik rinka subalansuos pasiūlą ir paklausą gydymuisi (nes „gydymas, kaip ir kiekviena paslauga, turi kainą...“ ir „žmogaus sveikata yra visų pirma jo atsakomybės reikalas...“ (157 p.)).

Sunkiausiai autorei sekėsi dėstyti rinkos pirmenybiškumą, krei-piantis į aplinkosaugos tematiką – sritį, kurioje rinkos ūkio mecha-nizmo, veikiančio šiuolaikinėje didžiulės gamybinės galios ekonomi-koje, trumparegiškumas reiškiasi santykinai destruktiviausiai. Trum-puoju laikotarpiu neįžvelgiamos, o nesyk ir sąmoningai ignoruoja-mos ūkinės veiklos neigiamos išorės pasekmės (angl. *externalities*) laisvos ūkinės veiklos rezultata padaro netikrą, ir tolesnė ūkio raida jau plėtojasi to perkreipto rezultato klotais pamatais. Literatūroje ši problema plačiai nagrinėta, gerai žinoma klasikinė C. Pigou idėja apie socialines sąnaudas kaip tikslesnę sąnaudą išraišką nei privačios gamybos sąnaudos. Dėl laisvosios rinkos dogmos grynumo C. Pigou

darbus autorei teko apeiti, skyrelis apie ekologiją liko vandeningas ir melancholiškas, o ir pati autorė kapituliavo – pripažindama, kad „<...> žmogus yra šiukšlintojas ir kenkėjas gamtai pagal apibrėžimą, o jokios žmonijos sukurtos saviorganizacijos priemonės – teisė, ekonomika ar politinė valdžia – šios jo veiklos nepažaboja“ (75 p.).

* * *

Kiek pagrįstos ir priimtinos libertarizmo pažiūros?

Laisvai veikiančios ekonomikoje individai yra smarkiai supaprastinti, netgi iškreipta realybė. Jau nuo Adamo Smitho laikų gamybą imta organizuoti buvusių (arba taip ir netapusių jais) amatininkų kolektyvais – manufaktūromis. Vėliau jas pakeitė visuotinai paplitusios įmonės (firmos), o šiandien jau kasdienybė matyti ekonomikoje dominuojant bendroves, susidedančias iš keleto ar net kelių dešimčių įmonių, valdomų iš vieno centro.

Kodėl įmonės ir bendrovės nustūmė į pakraštį pavienius verslininkus? Kaip išaiškino Robertas Coase'as, gavęs Nobelio premiją už firmos teoriją, lėmė sandorių kainos – kolektyvinė veikla dažnu atveju, ypač mašininėje gamyboje, pasirodė esanti efektyvesnė. Šiandien jau akivaizdu, kad yra sprendimų, kuriuose Coase'o argumentavimas tinka visos nacionalinės ekonomikos mastu.

Valstybės ūkinė veikla iš tiesų teikia gausybę neefektyvumo pavyzdžių. Jau vien dėl to, kad ji visada turi imtis to, kas privačiam verslui arba išvis neapsimoka (tarkime, šviesoforai ar gatvių apšvietimas mieste), arba negarantuoja tikro ir greito pelno (tarkime, naujo uosto ar didelės jėgatinės statyba).

Tačiau yra „virš naivumo“ manyti, kad kitoje pusėje neprapuola nė centas visuomenėje esančių išteklių, kuriais kuriama tautos ar pasaulio gerovė. Štai verslo laisve naudojęsi trys Islandijos bankai niekuo dėtiems šalies piliečiams paliko 4 milijardų eurų skolą, atsiradusią vyriausybei perimant jų išipareigojimus olandų ir britų indėlininkams. Privatūs „boeingai“, šen ir ten pavežantys šeiminingą su tarnų svita, prabangios jachtos, vilos šiltųjų jūrų pakrantėse sau-

jelei neišmanančių kur dėti pinigus žmonių pateikiami sunaudojant gausybę visuomenei nuolat nepakankamų išteklių². Ir net didžiausia pasaulyje valstybė-lėšų švaistytoja nepradangins tokių sumų, kokios, gimusios gamyboje, pereina į išvestinių finansinių priemonių rinkas ir lieka toje spekuliacinėje (daugiausia) apyvartoje, užuot investuotos į prekių ir paslaugų gamybą.

Autorė ir neslepia savo simpatijų ikiindustrinių laikų ūkio sistemai. Ji dar kartą aiškina smulkaus, laisvo ir nereguliuojamo verslo pranašumus, jo prasmingumą ir naudą visuomenei. Kai jai reikia susigrumti su aktyvaus valstybės ekonominio vaidmens šalininkais, ji vėlgi šaukiasi „protėvių“ – Ludwigo von Miseso ir Friedricho A. Hayeko, kurie, jau industrinės gamybos epochoje, teorinėje dvikovoje susirėmė su tada realiai įgyvendinama valstybinio socializmo ekonomine doktrina.

Visuomenės ūkinė praktika atmetė abu kraštutinius modelius ir rutuliojasi link kažko, ko šiandieninė būsena apibūdinama „mišrios ekonomikos“ sąvoka.

Galų gale autorė ir pati pripažįsta, kad jos ginamo ekonomikos modelio šiandien nebėra. „Ar šiandieninė ekonomika yra rinkos?“, – klausia ji ir pateikia daugybę faktų apie sektorius ir procesus ekonomikoje, praradusius ryšį su rinka (46–50 p.).

Ieškodama svaresnių argumentų, autorė pasirenka A. Smitho išryškintus laisvosios rinkos pranašumus (ne tik ekonominius, bet ir politinius bei etinius) ir Miseso bei Hayeko parodytą komandinės ekonomikos pražūtingumą (vėlgi ne tik ekonominį, bet ir politinį bei dorovinį), tuo pasakydama, kad šiuolaikinė ūkio sistema (mišri ekonomika) jos pažiūroms dėstyti nėra tinkamas pavyzdys.

Gal todėl G. Azguridienės tekstuose nesyk aptiksime fatalizmo požymių. Šiandieninė ekonominė sistema nebe ta, pripažįsta ji;

² Gaila, šiais laikais nebeturime Adamo Smitho, rūsčiai besipiktinančio nesaikingu turtingųjų vartojimu, arba Torsteno Vebleno, sarkastiškai išjuokiančio tuščią ir kvailą verslo magnatų „parodomąjį vartojimą“.

valstybinis reguliavimas yra „įsiskverbęs į patį ekonominio proceso gylį“. Todėl, sako autorė, „toks kapitalizmas jau seniai nebėra individo laisvės ir kūrybos raiškos erdvė, bet vadinamosioms visuomenės reikmėms (kurias reprezentuoja politikai) pajungtas mechanizmas“ (185, 186 p.). Kita vertus, „<...> iš esmės ekonominė veikla yra pastatyta ant tvirtų vertybių pamatų (neprievarta, nuosavybė, laisvi mainai) ir tik dėl žmogaus prigimties atsitinka vieni ar kiti paklydimai...“ (46 p.).

Laisvos, vien privačia iniciatyva veikiančios ekonomikos modelis yra neprikaištingas, o štai žmonės – turi ydų. Ji ne pirmoji, apgalvestaujanti dėl to, kad tobulam teoriniam modeliui kol kas neturime tinkamų žmonių. Autorė, atrodo, net neįtaria, kad tie gamtos šiukšlintojai, tie pinigų, valdžios ir „pigios degtinės“ siekiantys žmonės yra rinkos mechanizmo, jo tobulinimo, iškraipymų ir tų iškraipymų taisymų (ir tų taisymų tobulinimo etc.) autoriai.

Kitaip tariant, rinkos mechanizmas nuo pat savo gimimo dienos remiasi žmonių sukurtu (pradžioje net neformaliu, vėliau virtusiu įstatymu) institutu – nuosavybės teise, ir visa rinkos mechanizmo funkcionavimo bei kitimo istorija yra pirmiausia jo institucinės struktūros raidos istorija. Valstybė todėl yra esminis rinkos ūkio raidos aktorius, o ne „nelegalus“ įsibrovėlis. Konsoliduojantis pilietinei visuomenei, greta jos stoja ir nevalstybinės (nevyriausybinės) struktūros, irgi užsiimančios rinkos mechanizmo priežiūra, tobulinimu arba „tobulinimu“.

* * *

Tačiau būsime neteisūs, jei G. Azguridienės tekstus suprasime vien kaip ūkinės laisvės ir žmonių kuriamų institucijų neišnykstančios priešpriešos interpretavimą, remiantis vadovėliuose sudilusiaisiais argumentais.

Ne vien mūsų šalyje intensyvėjantis reikalavimas valstybei daugiau (geriau, teisingiau etc.) kištis į visuomenės gyvenimo sutvarkymą yra vykstančio (pokomunistinėse valstybėse – dar neišnykusio) žmonių pajungimo valstybės institucijoms liudijimas.

Nors G. Azguridienė dedasi aiškinanti nūdienės ekonomikos paradoksus, jos jautrumas realioms viešojo gyvenimo problemoms, tvirtos moralinės nuostatos, atkaklumas narstant ūkinį gyvenimą ir ten ieškant „filosofinio akmens“ toms problemoms spręsti veda ją link gilesnio šiuolaikinių tendencijų suvokimo. Jos mintijimo horizontas platesnis nei ūkinė veikla, ji tiksliau nei daugelis šiandieninių komentatorių apčiuopia pavojų žmogaus laisvei ir to pavojaus šaltinį – nemarųjį Leviataną, valstybę.

G. Azguridienė jauste jaučia, kad totalitarizmas čia pat. Jis ne tik pančiojant žmogų teisės aktais, paspiriant į šalį garbės žodžio, moralinio imperatyvo, sveiko proto ir kitus teisės kodeksų nepripažįstamus dalykus. Jis ir vienodai idiotiškoje komercinių televizijos kanalų pramoginėse laidose, ir agresyviame maisto papildų (dažnai vadinamų „vaistais“) propagavime, ir madingų laisvalaikio formų piršime. G. Azguridienė nepailstamai teigia, kad tik pats žmogus atsakingas už savo veiksmus ir savo likimą. Ji jaučia pavojų individualybei, mato didėjantį interesų grupių vairuojamos valstybės kišimasi toli gražu ne tik į komercinį pasaulį ir bando nors ekonominiiais argumentais priminti kiekvienam žmogui jo unikalią prigimtį ir faktą, kad jis tikrai laisvas.

Tačiau ekonomikos argumentai šioje idėjų kovoje nėra nei pagrindiniai, nei stipriausi – nes kaip tik ekonominėje veikloje žmonės nėra santykinai laisviausi, švelniai pasakius – „žmoniškiausi“. Čia biologinė žmogaus prigimtis, tiesmukas konkuravimas bei ryškus dalijimasis į nugalėjusius ir pralaimėjusius yra santykinai giliausias – palyginti su žmonių veikla visose kitose srityse (išskyrus sportą, kuris tačiau – tik žaidimas)³. Ūkinėje veikloje ryškiausias ir galios pirmumo principas: „kas turi – tam bus duota“. Todėl ekono-

³ K. Polanyi cituoja Franko H. Knighto tezę: „Joks specifiskai žmogui būdingas motyvas nėra ekonominis“ (Polanyi Karl, *Didžioji transformacija. Politinės ir ekonominės mūsų laikų ištakos*, Vilnius: Algarvė, 2002, p. 259). Taigi, ir atvirkščiai – ekonominis motyvas, savo esme pirmiausia ir daugiausia yra biologiškai determinuotas, visiems gyviems organizmams būdingas motyvas.

mikoje to civilizuojančio veikimo, reguliavimo galvojančios žmonių daugumos sprendimais reikia daugiau nei kitur – nes to reguliavimo kultūrinė (ir kultūrinanti) misija čia akivaizdžiausia.

Elinor Ostrom, neseniai apdovanota ekonomikos srities Nobelio premija, pažymėjo, kad žmonių elgesys, pagrįstas abipusiškumu, pasitikėjimu ir solidarumu, yra daug įprastesnis nei teigiama ekonomikos teorijoje, besiremiančioje naudingumo principu⁴. Visuomenės kontroliuojama valstybė, kitos pilietinės visuomenės institucijos turi ir gali tobulinti tiek patį rinkos mechanizmą, tiek jo santykį su kitais žmonių veiklos institutais.

Jei sutiksime, kad ekonomika be institucijų neegzistuoja, neoliberalusis ekonomikos modelis praras amžinumo aureolę⁵. Tada turėsime pripažinti, kad žmonės niekada nesiliaus kritiškai analizavę ir tobulinę savo rankų kūrinių – rinkos ūkio sistemą, jo institucinę struktūrą.

JONAS ČIČINSKAS

⁴ Ostrom Elinor, „A Behavioral Approach to the Rational Choice Theory of Collective Action“, *American Political Science Review* 92 (1), 1998.

⁵ „Institucionalistai visumoje sutaria, kad ekonomikos teorijos metodas ir kategorijos nėra nei *universalūs*, nei *aistoriniai*“ (kursyvas originale – J. Č.). – *Why Economists Disagree. An Introduction to the Alternative Schools of Thought*. Prichytko David L., (ed.), New York: State University of New York Press, 1995, p. 10.